

ПИТАННЯ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОЇ ОСВІТИ У НАДБАННЯХ УКРАЇНСЬКИХ ПСИХОЛОГІВ (ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ)

ISSUES OF PERSONALITY-ORIENTED EDUCATION IN THE WORKS OF UKRAINIAN PSYCHOLOGISTS (PERIOD OF INDEPENDENCE)

Наталія Дічек
Natalia Dichek

Анотація

У статті окреслено теоретичні і практичні надбання українських учених у галузі психології і виховання, пов'язані з розробленням засад особистісно орієнтованої освіти у перші десятиріччя незалежності України. Обґрунтовано, що в Україні розвивається нова постнекласична модель освіти, в рамках якої цінністю визнано розвиток потенцій і можливостей особи, процес її творчої самоактуалізації та самореалізації, тобто особистісно орієнтована модель. Виокремлено дослідження українських науковців (Г. Балл, І. Бех, М. Боришевський), що узасаднювали встановлення в освіті гуманістичної парадигми (суб'єктивності). Показано, що у психологічному вивченні особистості школяра зберігалася методологія діяльнісного підходу (некласична парадигма).

Abstract

The article covers the theoretical and practical achievements of Ukrainian scholars in the field of psychology and education connected with the development of the personality-oriented school education in the first decades of Ukrainian independence. It is substantiated that Ukraine is developing, a new post-non-classical model of education, according to which the development of potentials and personality capabilities, the process of personal's creative self-actualization and self-realization (a personality-oriented model) is recognized as the value. Studies of Ukrainian scholars (G. Ball, I. Bekh, M. Borishevsky), wich justify the establishment of a humanistic paradigm of subjectivity in education, are analized. It shown that in the psychological studies of the student's identity the methodology of the activity approach (non-classical paradigm) was preserved.

Ключові слова: гуманізація, особистісно орієнтована парадигма освіти, освітній ідеал, особистісна модель громадянина, національні цінності, раціогуманістична освіта.

Keywords: humanization, personality-oriented education paradigm, raciogumanizm, educational ideal, personal model of a citizen

Вступ

Розвиток української психології у другій половині ХХ ст. був тісно переплетений з розвитком педагогіки й освіти, оскільки організація першого науково-дослідного інституту психології в республіці була підпорядкована меті «наукового опрацювання актуальних проблем загальної, дитячої, педагогічної і спеціальної психології; координації наукової роботи кафедр психології університетів і педагогічних інститутів; підготовці науково-педагогічних кадрів з психології для вищих учбових закладів; науковій допомозі НКО УРСР та його органам у поширенні психологічних знань серед учнів, вихователів, батьків і громадськості» [30, арк.25]. І хоча з часом, особливо після

міжнародного психологічного конгресу (1966) [19], дослідницьке поле української психології почало неухильно розширюватися, згадані питання, пов'язані з навчанням і вихованням дітей і молоді, постійно становили вагомий частину досліджень психологів.

З поступовим переходом з кінця 1980-х років розвитку науки в Україні у русло постнекласичної парадигми, в усій гуманітарній сфері відбувалося переорієнтування досліджень у дусі людиномірності (або гуманітарна парадигма). Відповідно й в освітній галузі, насамперед у зв'язку з вивільненням наукової думки з рамок радянської моноідеології, почали визнавати метою освіти не стільки нагромадження людиною знань, скільки забезпечення її особистісного становлення і розвитку. Пріоритетними стали загальнолюдські цінності, життя і здоров'я людини, розвиток особистості, розкриття її індивідуальності [25].

Мета статті – окреслити вагомі ідеї українських психологів, розроблені у дусі утвердження особистісно орієнтованої освіти в Україні (перші десятиліття незалежності).

У ході джерельного пошуку нам не вдалося знайти предметно спрямованих, аналітико-узагальнювального характеру студій з досліджуваної проблеми. Однак, орієнтувалися на загальні теоретико-методологічні підходи до розкриття аспектів становлення і розвитку української психологічної науки, викладені у дослідженнях В. Турбан (2014, 2017, 2018), І. Поклад (2008, 2017), Л. Сердюк, Г. Чайки (2017), Л. Кондратенко (2017).

1. До зміни парадигми в українській освіті

Як показали наші попередні дослідження, ще наприкінці 1980- років українські психологи піднімали проблему гуманізації освіти, забезпечення її особистісно зорієнтованого змісту [19-20], тому вже в перші роки незалежності вони включилися у розроблення проблеми вивчення впливу системи чинників - сім'я, школа, засоби масової інформації і комунікацій, контактний колектив (клас, група, об'єднання), неформальна група (референтна) – і кожного з них зокрема на розвиток підростаючої особистості [21]. Як писав один з провідних на той час науковців, директор Науково-дослідного інституту психології України, академік О. Киричук, «один з принципів організації навчально-виховного процесу у школі закріплювалася його диференціація й індивідуалізація з неодмінним урахуванням рівнів фізичного та духовного розвитку учня (студента)» [21, с. 7].

2. Національний вектор реформування української освіти

У європейських розвинених країнах ще з 1970-х років формувалася нова, постнекласична модель освіти, цінністю котрої визнавався розвиток потенцій і можливостей людини, процес її творчої самоактуалізації та самореалізації. Утвердження такої системи освіти вмотивовувалося і одночасно ґрунтувалося внаслідок її наростаючої інформації й комп'ютеризації, що спонукало людину до

постійного розвитку і навчання (у дусі LLL – «longlife learning»). Віддаючи данину об'єктивній реальності викликів глобалізації, на рівні ЮНЕСКО XXI ст. оголосили століттям освіти [22].

Натомість, із здобуттям незалежності реформування освіти в Україні у першу чергу спрямовувалося на національне відродження і самоствердження держави, тому етнонаціональні інтереси було визнано пріоритетними. Освіта мала бути знаряддям самоідентичності, слугували відтворенню й зростанню гуманітарного потенціалу нації, який визначається рівнем психічного та фізичного здоров'я нації, її соціального благополуччя, моральності, духовності, інтелектуального розвитку, психологічної єдності, гуманітарної активності [23].

Одним з перших серед психологів України модель особистості з урахуванням національної самоідентифікації обґрунтував М. Боришевський (1996) [12]. Важливою умовою конструктивного, соціально цінного функціонування і становлення особистості він вважав гармонійність, сумірність розвитку її новоуторень (домагання, соціально-психологічні очікування, оцінні ставлення до навколишніх), тому зазначав, що «постійно актуальним у педагогіці є принцип комплексності та системності (дитину не можна виховувати частинами). Навіть на початкових стадіях виховання дитини педагог повинен уявляти чітку перспективну модель зрілої особистості виховання. Така модель має визначати зміст та напрям стратегічної мети, що повсякчас співвідноситься з віковими потенціями дитини» [12, с. 29]. Наголошуючи, що головною метою організації виховного процесу є забезпечення умов розвитку та саморозвитку особистості, учений аргументував важливість розроблення моделі зрілої особистості як певної опори для вихователя, з якою можна зв'язати «мету керованої ним педагогічної діяльності, враховуючи потенційні можливості дитини на кожному віковому етапі її особистісного ставлення» [12, с. 30].

До ключових 10 елементів структури зрілої особистості, сутність якої розкривається у виявах її духовності, М. Боришевський, окрім моральних чеснот міжлюдських стосунків (доброта, толерантність, справедливість, щирість, сумлінність, взаємоповага, принциповість, працелюбство), якостей когнітивного виміру (критичне й самокритичне мислення; екологічне мислення і відповідальне сприйняття природи), відніс: «6. Патріотизм: самовіддана любов до рідної землі, її народу, держави. Почуття відповідальності за сучасне й майбутнє нації, держави як реальний вияв громадського обов'язку. 7. Інтерес до минулого рідного краю, прагнення збагнути як величні, героїчні моменти в його історії, так і причини трагічних занепадів, страждань народу. Шана до видатних людей, героїв нації, які жертвовно служили народові, збагачували його культуру, науку, примножуючи внесок Вітчизни у скарбницю світової цивілізації. Діяльна участь у збереженні та примноженні традицій народу, збагаченні його культури, мистецтва, науки. 8. Усвідомлення невичерпних можливостей віри у вищу ідею, у безсмертя, незнищенність душі людської як символ людського в Людині, як можливість збагнути сенс самовдосконалення і творення себе задля досягнення найвищої і святої мети – служити людині, народові, Вітчизні і знаходити в цьому справжнє, людське щастя. 9. Розвинена національна самосвідомість, прагнення до самоідентифікації з нацією; національна гідність і самоповага у поєднанні з шаною до всіх етносів держави, які є патріотами, самовіддано служать Батьківщині. 10. Усвідомлення неоціненного значення рідної мови, в якій на генетичному рівні втілюються творча сила народного духу, його помисли, сподівання, віра і воля» [12, с. 31-32]. Особистісні характеристики, виокремлені у наведеній цитаті, вчений у подальших дослідженнях [14; 15; 16] обґрунтував як елементи багатомірної системи утворень у свідомості людини, що відзеркалюють її потреби, інтереси, ставлення до себе і до

Особи, та ідеографічному, коли засобами тривалих спостережень можна з'ясувати неповторну своєрідність.

Праці і виступи Г. Балла дають підстави характеризувати його як яскравого представника постнекласичної української психології [31, с. 212].

Висновки

Розроблення українськими вченими питань реалізації особистісно орієнтованої освіти істотно активізувалося із здобуттям Україною незалежності й здійснювалося з позицій гуманістичної і діяльнісної парадигми, тобто у руслі уявлень про активну роль особи в процесі життєдіяльності, і згідно з принципом суб'єктивності, де суб'єктність є особливою якістю буття, що передбачає здатність особи до самостійної життєтворчості. У поєднанні це створювало основу для вивчення психіки особи не як сукупності окремих психічних функцій і когнітивних параметрів, що характерне для функціональної і когнітивної психології, а як цілісності з усіма індивідуальними особливостями і проявами, які людина сама (як суб'єкт) розвиває, організує і контролює. З 1990- років в Україні поступово розвивається нова постнекласична модель освіти, де цінністю є розвиток потенцій і можливостей людини, тобто особистісно орієнтована модель. Постнекласична система освіти утверджується на основі її інформатизації та комп'ютиризації, а розвиток особистості багато у чому базується на можливостях інформаційного простору.

Класичний та некласичний образ науки і освіти, не відповідаючи глобальним викликам інформаційного суспільства, поступаються постнекласичній парадигмі. Поява і розвиток новітніх технологій породжує нове світобачення і світорозуміння, а також протиріччя між новими реаліями існування людства й усталеними формами і способами ставлення до світу. Водночас, зміну парадигм (класичного образу науки на некласичний, а далі – на постнекласичний) не слід розуміти спрощено, як повне зникнення попередніх уявлень і методологічних установок попереднього етапу. Між ними існує спадкоємність, яка рухається так званим герменевтичним колом пізнання: «Ідеали, норми й філософські засади некласики зберігаються у постнекласичній раціональності у трансформованому вигляді, що підпорядкований новим, більш повним уявленням про природу наукового знання» [28, с. 58].

Література

1. Балл Г. О., (2008). *Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах)*. Вид. 2-е, доп. Житомир. Вид-во «Волинь». 223 с.
2. Балл Г. О., (2006). Категорія гармонії в аналізі проблем освіти <http://core.as.uk/download/pdf/32306273.pdf>
3. Балл Г., (2011). Система принципів раціогуманізму. *Психологія і суспільство*. № 4. С. 16-32.
4. Балл Г., (2009). Інтегративно- особистісний підхід у психології: впорядкування головних понять. *Психологія і суспільство*. № 4. С. 25-53.
5. Балл Г. О., (2006). Гуманізація освіти у контексті категорій «особистість» і «культура» У кн.: Психологія в раціогуманістической перспективе. Избр. Труд. К. Изд. «Основа». С. 306-317.
6. Бех І. Д., (1998). Образ «Я» як мета формування і розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. № 2. С. 30-40.
7. Бех І. Д., (2003). *Виховання особистості*. Кн. 1. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. К. «Либідь». 278 с.

8. Бех І. Д., (2004). Нові методології виховання підростаючої особистості. *Український соціум*. № 1(3). С. 88-94.
9. Бех І. Особистісно зорієнтоване виховання: стратегія проектування. <http://eprints.zu.edu.ua/444/2/%D0%9E%D1%81%D0%BE%D0%B1idvsp.pdf>.
10. Бех І. Д. Особистісно орієнтована модель виховання як науковий конструкт. http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/3/vupysk_2_1.pdf
11. Боришевський М., (2013). Концептуальні засади проблеми самотворення особистості. *Психологія особистості*. № 1. С. 39-47.
12. Боришевський М. Й., (1996). Психологічні механізми розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. № 3. С.26-33.
13. Боришевський М. Й., (1997). Духовні цінності в становленні особистості громадянина. *Педагогіка і психологія*. № 1. С.144-150.
14. Боришевський М. Й., (2012). Особистість у вимірах самосвідомості: монографія. Суми. «Еллада». 608 с.
15. Боришевський М. Й., (2000). Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості. К. – Міленум. 76 с.
16. Виховання духовності в учнів підліткового та юнацького віку., (2010). Метод. посібник. За ред. М. Й. Боришевського. Київ-Кіровоград. КП «Поліграфія». 192 с.
17. Державна національна програма «Освіта». Україна ХХІ ст. *Освіта*. 1993. № 44-46. С. 1-13.
18. Дічек Н. П., (2018). Внесок психологів України в індивідуалізацію навчального процесу в середній школі (друга половина ХХ ст.). *УПЖ*. № 1. С. 15-30.
19. Дічек Н. П., (2017). Педагогічна психологія – один з рушіїв розвитку диференціації шкільного навчання (40-80-ті рр. ХХ ст.) / нариси з історії розвитку диференційованого підходу до організації навчання в українській школі (кінець 30-х – 80-ті рр. ХХ ст.): посібник / за заг. Ред. Проф. Н. П. Дічек. К. «Пед. думка». С. 86-196.
20. Дічек Н. П., (2012). Доробок О. Лазурського у галузі експериментальних досліджень дитинства (поч. ХХ ст.). *Теорія та методика навчання і виховання: Зб. Наук. Праць Харківський НПУ імені Г. Сковроди*. Вип. 30. С.30-37.
21. Киричук О. В., (1993). Стан і перспективи розвитку практичної психології в системі народної освіти в Україні. *Психологія: науково-методичний збірник*. К. Освіта. Вип. 40. С. 3-15.
22. Кноль И., (2002). От доклада Э. Фора до доклада Международной комиссии «Образование для ХХ века» под руководством Ж. Делора. В: *ЮНЕСКО. Цели, структуры, деятельность*. М. «Рудомино». С.48-53.
23. Марчук Є., (2002). Соціополіс – модель майбутнього суспільства. *Національні інтереси*. Львів. № 4-5. С.104-114.
24. Психологічні закономірності розвитку духовності особистості. Монограф. За ред.М. Боришевського. Київ. Пед. думка. 2011. С. 7-42.
25. Рижак Л., (2004). Система освіти в Україні та її перспективи: філософський аналіз. *Вісник Львівського університету. Філософські науки*. Вип. 6. С. 16-26.
26. Сердюк Л. З., (2017). Становлення постнекласичної парадигми в українській психології. У: *Становлення базових парадигм української психології*. Кол. Монографія за ред. В.В. Турбан К. Видавничий Дім «Слово». С.212-222.
27. Становлення базових парадигм української психології (2017): кол. Монографія / за ред. В. В. Турбан. К. Видавничий Дім «Слово». 257 с.

28. Степин В. С., (2013). Типы научной рациональности и синергетическая парадигма. *Сложность. Разум. Постнеклассика*. № 4. С. 45-59.
29. Чайка Г.В. (2017). Дослідження категорій «Я» в українській психології другої половини ХХ століття. У: *Становлення базових парадигм української психології*. кол. Монографія за ред. В. В. Турбан. К. Видавничий Дім «Слово». С. 222-229 с.
30. ЦДАВО України, ф. 166, оп.15, спр.57, 25 арк.

Information about authors:

Natalia Dichek – Doctor of Sciences, Professor, Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Ukraine, E-mail: n.p.dichek@gmail.com